

Бојан М. Ђорђевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригиналан научни рад
UDK 027.54(497.1)"1945/1950"(093.2)

ДРЖАВНА ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА ЈУГОСЛАВИЈЕ: ЈЕДАН НЕУСПЕО ПОДУХВАТ

Сажетак: У раду се, на основу досад некоришћене архивске грађе, говори о стварању и краткотрајном раду Државне централне библиотеке ДФЈ (ФНРЈ) у Београду. Указује се на разлоге за њено формирање, отпоре, као и проблеме у њеном раду, те о околностима због којих је ова библиотека после само неколико година престала да постоји.

Кључне речи: Државна централна библиотека, закон, централизација, обавезни примерак, културна историја

Идеје о стварању средишњих, „надпокрајинских” културних институција појавиле су се већ са оснивањем заједничке државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Те идеје биле су руковођене агендом о „једном народу са три имена” или „три племена једног народа”. Но, ниједна од тих идеја није се ни приближила остварењу у том кратком четвртвековном животу заједничке државе између два светска рата. Иако је, рецимо, било замисли о стварању Државног театра, стало се на становиште да је сврсисходније формирати тзв. покрајинска позоришта. Тако су, поред већ постојећих позоришта у Београду, Загребу, Новом Саду и Љубљани, сукцесивно оснивана позоришта у Скопљу, Сарајеву и Сплиту, те обновљен рад театра на Цетињу. Најдаље се отишло када је била реч о јединственом државном архиву (поред већ постојећих у Београду и Загребу, те оног тек формираног у Дубровнику). озбиљна расправа о томе поведена је још 1922. године, а оснивање централног југословенског архива било је предвиђено и нацртом *Закона о архивима* из 1935. године. Ипак, тај закон никада није ушао у скупштинску процедуру, па је и ова идеја остала нереализована.

Најмање се, изгледа, у овом правцу размишљало када је реч о јединственој библиотеци. Сем једног штурог предлога из 1933. године, „да се размисли о стварању једне јединствене југословенске библиотеке, која би служила културној интегралности југословенског народа”¹, даљих корака у том правцу није било. Централна југословенска библиотека није била поменута ни у нацрту *Закона о библиотекама* у Краљевини Југославији, који је сачинило Друштво југословенских библиотекара 1937. године.²

2.

При крају Другог светског рата, заправо недуго по ослобођењу Србије од окупатора, док су се у другим деловима Југославије још водиле борбе, тек формирано Министарство просвете обновљене југословенске државе отпочело је интензиван рад на реформи библиотечке струке и самих библиотека као установа културе. Када је рад на формулисању законских аката отпочео, не може се тачно утврдити, али је он окончан већ у пролеће 1945. године. Наиме, 3. маја те године др Богдан Стојсављевић, тадашњи вршилац дужности начелника Одељења за културу Министарства просвете, пише Председништву Министарског савета (Владе) да су завршени нацрти двају закона који се тичу библиотека и библиотечке делатности, уз следеће образложење:

Министарство просвете је имало намеру да на тај начин осигура снабдевање и обнову оних наших библиотека које су тешко настрадале у овом рату,³ а тако исто и снабдевање *Централне библиотеке која ће се ускоро основати* /подвукао Б. Ђ./ и која ће имати задатак да скупи у себи све књиге и друге публикације које се објављују у нашој земљи.⁴

Ово је, дакле, најранији документ у коме се помиње формирање средишње југословенске библиотеке. Види се, такође, да је одлука о томе већ

¹ Архив Југославије /даље: АЈ/ 66-339-579.

² О раду овог удружења видети: Љубинка Башовић, „Друштво југословенских библиотекара 1931–1941”, *Библиотекар* год. 33, бр. 1–6 (1981): 59–71.

³ „Одмах по ослобођењу почело је масовно оснивање и организовање библиотека по установама, по градовима, по селима. Обнављају се и реорганизују старе библиотеке, и њихов књижни фонд се нагло увећава.” Александар Поповић, „Прилог грађи за историју библиотека у Србији XIX и XX века (2)”, *Библиотекар* год. 5, бр. 3–4 (1953): 142.

⁴ АЈ 313-7-15 (3. мај 1945).

била донета, јер се са сигурношћу тврди да ће се та библиотека „ускоро основати”.

Крајем маја 1945. године Министарство просвете доставило је Законодавном савету Министарског савета нацрт двају закона.⁵ Први од њих био је *Закон о Државној централној библиотеци Демократске Федеративне Југославије*. Нацрт закона је био врло концизан, а суштина деловања ове установе садржала се у уводном образложењу:

Оснивање Државне централне библиотеке ДФЈ налажу потребе наше данашњице. Она ће снабдевањем књигама и другим штампаним стварима које се објављују на територији Југославије, спремањем стручног особља, стручним саветима и упутствима корисно послужити унапређењу библиотеке и библиотекарства, нарочито у оним федералним јединицама које у овој културној области не стоје на завидној висини. С друге стране, она ће пружити могућност културним радницима, нашим и страним, да се у њој свестрано упознају са животом и културом наших народа. Најзад, она ће не само књигама него и другим научним средствима, као што су разни каталози, збирке, библиографска издања и томе слично, допринети уздизању наше науке и уметности уопште.

Сумирајући садржај овог закона, може се уочити да су главни послови Државне централне библиотеке били усмерени у три правца: унапређење библиотечке струке у земљи; дистрибуција публикација подручним библиотекама у Југославији; размена публикација са иностранством. Но, овим законом Државној централној библиотеци намењен је био још један важан задатак:

Државна централна библиотека ДФЈ има за дужност да скупља библиографске податке о домаћим писцима и преводиоцима и да сређује и издаје библиографију за целу државу.

Јасно је да све ове послове Државна централна библиотека није могла да врши без увида у целокупну издавачку продукцију у Југославији. Стога је сачињен и нацрт *Закона о обавезном достављању штампаних ствари на подручју Југославије Државној централној библиотеци ДФЈ*. Специфичност овога закона била је у томе што није регулисао само обавезно снабдевање Државне централне библиотеке, већ и централних библиотека федералних

⁵ АЈ 313-7-15 (28. мај 1945).

јединица. Наведене су, тако, југословенске библиотеке којима се такође морао слати обавезни примерак. У Србији је то била Народна библиотека Србије, да би то право 1947. године стекла и Универзитетска библиотека.⁶ Упркос настојању Васе Стајића да и Библиотека Матице српске стекне право на обавезни примерак,⁷ то се није десило. Председник Комитета за културу и уметност Владислав Рибникар образложио је то чињеницом да Библиотека Матице српске није матична библиотека.⁸

Дужност сакупљања штампаних ствари поверена је месним и окружним народним одборима.⁹ Државној централној библиотеци, такође, наметнута је обавеза израде Централног каталога публикација. Тако је обновљена идеја коју је још пре Другог светског рата изнео тадашњи књижничар Националне и свеучилишне књижнице у Загребу Јосип Бадалић.¹⁰

Државна централна библиотека ДФЈ – како јој је био званичан назив (са променом имена државе, и ова библиотека прилагодила је назив и постала Државна централна библиотека ФНРЈ) – отпочела је званично са радом 1. новембра 1945. године, а седиште јој је било у Београду.¹¹ Ипак, њено оснивање није прошло без проблема. Највише примедби стигло је из Народне библиотеке Србије и Националне и свеучилишне књижнице у Загребу. Њих је уобличио тадашњи управник Националне и свеучилишне књижнице Матко Рајић.¹² Он је, најпре, изнео заједничке ставове матичних библиотека Србије и Хрватске. Први од њих био је да задатке намењене Државној централној библиотеци већ испуњавају републичке библиотеке, и то „како у складу с потребама федералних јединица, тако и у складу са својим традицијама”. Стога се републичке библиотеке не би могле одрећи дотад стечених права и дужности. Посебно оштро је одбачена идеја да убудуће само Државна централна библиотека скупља публикације штампане до 1941. године! Посебно је то било осетљиво питање за Народну библиотеку Србије која – да је ово усвојено (на срећу, та одредба није ушла у закон) – не би могла да обнови књижни фонд уништен у шестоаприлском бомбардовању. Представници обе библиотеке указали су да би „држава

⁶ Видети захвалност управнице Универзитетске библиотеке Милице Продановић Комитету за културу и уметност при Влади ФНРЈ. АЈ 314-13-51 (14. јул 1947).

⁷ Стајићево писмо Комитету за културу и уметност видети у: АЈ 314-13-51 (10. јул 1946).

⁸ АЈ 314-13-51 (5. септембар 1946).

⁹ АЈ 314-13-51 (16. мај 1946).

¹⁰ Башовић, „Друштво југословенских библиотекара 1931–1941”, 64–65.

¹¹ АЈ 313-7-15 (1. новембар 1945).

¹² АЈ 313-7-15 (10. јул 1945).

пре свега морала да материјално, књигама и кадровски обнови Народну библиотеку у Београду која је тешко пострадала у овом рату, а не да одвлачи кадрове и троши средства за Централну библиотеку ДФЈ.” Једини послови који би могли бити рађени на савезном нивоу били би „заступање наших библиотека према иностранству; подржавање веза са страним библиотекама и библиотекарима; размјена публикација са страним библиотекама; организовање савезних скупова библиотекара и унапређивање библиотекарства као струке.” Но, став је да би за ове послове било довољно „једно стручно тијело”, а не југословенска библиотека.

Посебну примедбу изнели су представници Националне и свеучилишне књижнице у Загребу. Очигледно страхујући од превелике централизације, они су истакли да никако не прихватају идеју да Државна централна библиотека постане центар за школовање и стручно усавршавање југословенских библиотекара:

Не може се прихватити мисао да особље Свеучилишне књижнице у Загребу и других књижница у Федералној Хрватској иде обавезно на школовање у Београд. Као што Федерална Хрватска може школовати сав кадар потребан јој у свим областима, тако она може школовати и библиотекаре.

Такође, из Хрватске нису пристајали на то да само Државна централна библиотека сме поседовати забрањене књиге, часописе и новине: „Толико повјерења треба имати у централне федералне књижнице.”

Овај опсежан текст са примедбама Министарству просвете ДФЈ доставило је Министарство просвете Хрватске, уз ограду да не деле у свему ставове из дописа. Међутим, сматрали су за потребно да нагласе „да би стварање савезне Централне библиотеке у Београду значило велико непотребно оптерећење. У Београду би биле двије библиотеке, једна за Југославију, а друга за Србију, по прилици истога опсега.”¹³

Све ово, међутим, није спречило оснивање Државне централне библиотеке. Но, како је ова библиотека на брзину основана, без праве припреме, тако је од почетка њен рад запао у тешкоће, а често и опструиран, пре свега од стране матичних библиотека Хрватске и Србије. Зато је врло брзо морало да реагује Министарство просвете ДФЈ, сматрајући да се у Хрватској, Словенији и Србији, „где се библиотекарство налази на достојној висини”, не схватају проблеми осталих република, и да је један од главних

¹³ АЈ 313-7-15 (14. јул 1945).

задатака Државне централне библиотеке „да помаже и унапређује библиотекарство у нашој земљи, а нарочито у оним федералним јединицама где је оно тек у повоју.”¹⁴

Други проблем представљало је прибирање обавезних примерака. Овај посао од почетка се обављао са потешкоћама, како се види из извештаја начелника Одељења за културу Министарства просвете, др Богдана Стојсављевића, који је наглашавао да „ни штампари ни окружни НОО / Народноослободилачки одбори; прим. Б. Ђ./ не одговарају у довољној мери овој обавези, мада су били два пута опомињани.”¹⁵ Из низа извештаја које су месни и окружни одбори слали републичким министарствима просвете, а ови их прослеђивали Комитету за културу и уметност при Влади ФНРЈ, види се да је цео тај поступак ишао врло тешко, да су се одбори правдали како имају „важнија посла везана за прикупљање хране и огревног материјала”, да је „сам поступак приликом примања и одашиљања ових штампаних ствари врло сложен”.¹⁶ Често се дешавало да број послатих публикација не одговара списку.¹⁷ Оно што је, такође, причињавало тешкоће била је сложена бирократска процедура. Месни и окружни народни одбори слали су публикације матичним републичким библиотекама. Ове су један примерак задржавале, а други слале савезном Министарству просвете, које их је затим достављало Државној централној библиотеци. Овај израз „достављати”, притом, није најтачнији, јер Државна централна библиотека није имала своју зграду! Она је формирана и буквално – физички – при Министарству просвете, и није испуњавала основну сврху – јавност у раду и доступност публикација корисницима.

Све ово утицало је да се о Државној централној библиотеци све мање води рачуна. Иако под директном ингеренцијом савезног Министарства просвете она је, заправо, била сасвим ограничена у опсегу свога деловања. Није, рецимо, имала могућност да покреће спор против издавача који нису достављали обавезни примерак. Такође, није прошло много од њенога оснивања, а матичне републичке библиотеке све су нередовније прослеђи-

¹⁴ АЈ 313-7-15 (18. јануар 1946).

¹⁵ АЈ 317-9-23 (11. јун 1945). Ово је део опширног извештаја о раду свих одељења Министарства просвете ДФЈ. Видети: Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић и Иван Хофман, *Културна историја Југославије 1945–1952: зборник докумената*, књига 1 (Београд: Архив Југославије, 2009), 330–337.

¹⁶ Извештаје видети у: АЈ 314-13-51.

¹⁷ Спискове књига и часописа које су републичке библиотеке слале Државној централној библиотеци у Београду видети у: АЈ 314-13-51.

вале публикације Министарству просвете. Крајем 1947. године одузет јој је и један од главних послова због којих је и основана – израда југословенске библиографије. Упутством Министарства просвете тај задатак је поверен „матичним федералним библиотекама док се не оснује посебна институција за овај важан посао.”¹⁸ Републичке библиотеке су, такође, одбиле да из својих фондова Државној централној библиотеци уступе „архивски (некњижни) материјал”, тј. брошуре, летке и плакате.¹⁹

3.

У таквим условима рада, Државна централна библиотека постала је само терет. Уз то, сукоб са Стаљином и разлаз са Совјетским Савезом имали су за последицу и постепену децентрализацију у свим областима, па и у култури.²⁰ Многи савезни институти редом су се гасили, а тек успостављене савезне институције губиле велики део својих надлежности, попут рецимо Савета академија ФНРЈ. У таквим околностима, није било много наде ни за Државну централну библиотеку.

Будући да се та библиотека налазила, како је показано, у Министарству просвете, питање опстанка библиотеке наметнуло се након што је Министарство просвете укинута и формиран Савет за науку и културу Владе Федеративне Народне Републике Југославије. Једина преостала запослена у Државној централној библиотеци, њена управница, Јелена Величковић, послала је допис Савету за науку и културу²¹ и нагласила да је библиотека, практично, укинута: „Питање даљег постојања наше Библиотеке није решено, али особље које је у њој радило или је отпуштено или стављено у пензију.” Ни статус саме Јелене Величковић није правно решен, а није оформљена никаква комисија којој би предала дужност и сам библиотечки фонд. Допис Јелене Величковић од изузетног је значаја, јер указује на сву замашност подухвата који се у том тренутку показао као узалудан. Јелена Величковић је оцртала затечено стање у библиотеци, али и указала на све оно што је урађено – или је требало бити урађено – у периоду од 1945. до 1949. године, као и на планове за даљи рад:

¹⁸ АЈ 313-7-15 (3. новембар 1947). Већ следеће, 1948. године, основан је Југословенски библиографски институт.

¹⁹ АЈ 313-7-15 (22. фебруар 1948).

²⁰ Видети: Branka Doknić, *Kulturna politika Jugoslavije 1946–1963* (Beograd: Službeni glasnik, 2013), 136–138.

²¹ АЈ 313-7-15 (15. септембар 1950).

I Затечено стање у Библиотеци: у самој библиотеци, али и у одељењима Министарства просвете било је око 20.000 свезака књига и часописа. Библиотека је имала 3 просторије, у једној се налазило сређено око 6.000 књига, непрописно инвентарисаних, са неком врстом каталога. У остале две просторије књиге су се налазиле на поду и столовима, помешане са новинама и часописима. Око 200 пакета неотвореног обавезног примерка налазило се такође у Библиотеци.

II Првим планом рада који је обухватио период до краја 1949 године, предвиђено је да се све књиге из свих одељења сконцентришу у Библиотеку, да се отворе сви пакети обавезног примерка, да се одвоје новине од књига и часописа. Да се све књиге истресу и уложе у магацин за које је било потребно набавити полице и ормане. Набављен је целокупан библиотечки материјал као и материјал за корицење. Тај груби и чисто технички посао обавили су искључиво службеници Библиотеке до краја 1949 године.

III Планом рада за 1950 годину предвиђен је већ конкретнији и стручнији рад у Библиотеци. Првих шест месеци припремало се за израду каталога и инвентара, који је требало да раде стручне екипе библиотекара. Ове хоноарне екипе требало је да почну са радом јула месеца ове године. Израђена је картотека часописа, уазбучени су сви уникати и дупликати часописа, вршена је размена са појединим библиотекама ради комплетирања наших некомплета. Израђена је картотека обавезног примерка новина за 1948 и 1949 годину, новине су улагане у фасцикуле по азбучном реду наслова по републикама и стављане у ормане магацина. Све књиге у библиотеци уложене су по језику и формату, уџбеници су издвојени према школама и врсти и уазбучени. Комплетирано је и дато на повез 426 свезака часописа и 55 свезака новина. Уведено је у инвентар 2086 књига. Издато на читање 1369 књига. Читаоница библиотеке ради од 1. I 1950 године. У Библиотеци вођене су три материјалне књиге: инвентар књига, књига корицења и деловодни протокол Библиотеке одн. књига рачуна. Постоје досијеи претплате, планови и извештаји о раду у Библиотеци, спискови књига ван Библиотеке, спискови поклоњених књига, спискови примљених књига из књижаре СССР – Југославија. Библиотека води евиденцију издатих књига по писцима и именима читалаца.

Сав овај труд и све ове активности нису, међутим, били довољни да новоформирани Савет за науку и културу Владе ФНРЈ одлучи у корист опстанка Државне централне библиотеке. Иако је Јелена Величковић нагласила шта би, у случају да библиотека настави са радом, требало приори-

тетно учинити и које би активности биле нужне,²² одговора на овај допис није било. Јелена Величковић прешла је на рад у Библиотеку Српске академије наука и уметности. Савет за науку и културу, чак, није ни формално укинуо библиотеку. Она је стављена „у стање мировања”, и практично ће, после поновног формирања Министарства просвете, постати библиотека тог министарства. Идеја о јединственој југословенској библиотеци тако је после само пет година пропала. Као што је нагло и без правих припрема основана, тако је тихо и без икаквих расправа угашена. Њено постојање у периоду од 1945. до 1950. године, међутим, важна је културноисторијска чињеница на коју вреди скренути пажњу.

Литература:

1. Bašović, Ljubinka. „Društvo jugoslovenskih bibliotekara 1931–1941“. *Bibliotekar* god. 33, br. 1–6 (1981): 59–71. (na ćirilici)
2. Doknić, Branka. *Kulturna politika Jugoslavije 1946–1963*. Beograd: Službeni glasnik, 2013.
3. Doknić, Branka, Milić F. Petrović i Ivan Hofman. *Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952: zbornik dokumenata*, knjiga 1. Beograd: Arhiv Jugoslavije 2009. (na ćirilici)
4. Popović, Aleksandar. „Prilog građi za istoriju biblioteka u Srbiji XIX i XX veka (2)“. *Bibliotekar* god. 5, br. 3–4 (1953): 142. (na ćirilici)

²² „Извршити одабирање књига према одлуци руководства и направити спискове за предају непотребних заинтересованима; завршити размену дупликата часописа и књига и на тај начин довршити комплетирање наших некомплета и попунити књижни фонд потребним књигама; узбучити књижни фонд и на тај начин олакшати рад хонорарним екипама и омогућити рад са читаоцима; вршити и даљу набавку књига према новим упутствима; извршити претплату на наше и стране часописе и новине; направити план набавке стране књиге из иностранства преко Југословенске књиге, према могућностима почети рад са хонорарном екипом, која би радила каталог и аналитичке листиће часописа.”

Архивски извори:

1. Архив Југославије /даље: АЈ/ 66-339-579.
2. АЈ 313-7-15 (3. мај 1945).
3. АЈ 313-7-15 (28. мај 1945).
4. АЈ 313-7-15 (1. новембар 1945).
5. АЈ 317-9-23 (11. јун 1945).
6. АЈ 313-7-15 (10. јул 1945).
7. АЈ 313-7-15 (14. јул 1945).
8. АЈ 313-7-15 (18. јануар 1946).
9. АЈ 314-13-51 (16. мај 1946).
10. АЈ 314-13-51 (10. јул 1946).
11. АЈ 314-13-51 (5. септембар 1946).
12. АЈ 314-13-51 (14. јул 1947).
13. АЈ 313-7-15 (3. новембар 1947).
14. АЈ 313-7-15 (22. фебруар 1948).
15. АЈ 313-7-15 (15. септембар 1950).

Bojan M. Đorđević
University of Belgrade
Faculty of Philology

CENTRAL STATE LIBRARY OF YUGOSLAVIA: AN UNSUCCESSFUL VENTURE

Abstract: This study discusses the foundation and a short-term existence of the Central State Library of Yugoslavia in Belgrade. The reasons for the establishment of this library, problems in operation and the circumstances that led the library to cease to exist after only five years are given.

Keywords: Central State Library of Yugoslavia, law, centralization, legal deposit, cultural history

Примљено: 23. августа 2017.
Прихваћено: 5. септембра 2017.